

SAHÂBENİN KUR'ÂN AHKÂMININ TATBİKİNDEKİ COŞKUSU

Kerim BULADI*

Özet

Ashâb-ı kirâm, Kur'ân'ın ilk muhatapları olmasının yanında Hz. Peygamber'e en yakın arkadaşlar olmuş ve aynı zamanda vahyin ağır sorumluluğunu paylaşmada Rasûl-i Ekrem'e hiç tereddüt etmeden destek vermiş, hatta canlarını ve mallarını bu uğurda feda etmekten çekinmemişlerdir.

Ashâb-ı Kirâm, İslam devletinin ilk kurucu üyeleri olmasının yanı sıra İslam medeniyetinin nüvesini teşkil eden erdemli bir topluluktur. Onlar, "*Semi'nâ ve eta'nâ (işittik ve teslim olduk)*" diyerek, hiç çekince koymadan Kur'ân'ın emir ve yasaklarına bağlılıklarını ve inkiyatlarını göstermiş örnek nesildir. Bu sebeple onların, Kur'ân'ın prensiplerini hayatlarına aksettirmede gösterdikleri yöntem, sabır, fedakârlık, daha sonraki nesillerin iyi anlaması gereken vazgeçilmez örneklerdir. Bu makalemizde onların, Kur'ân'ın, emir ve yasaklarını hayatlarına nasıl yansıttıkları çeşitli örnekler çerçevesinde anlatılacak ve tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İtaat, teslimiyet, samimiyet, bağlılık, duyarlılık, kararlılık

Abstract

The Enthusiasim of the Sahâbah (r.a) in the Application of the Qura'nic Injunctions

The companions of the prophet were the first respondents of the Qur'an, they were also the closest friends to the prophet (pbuh). They not only supported him in sharing the heavy responsibility of the revelation but also sacrificed their lives and properties for his cause.

On the other hand, the companions of the prophet were not only the first incorporators of the Islamic State, but also a virtuous community that constitutes the core of the civilization of Islam. By declaring "*sami'na wa ata'na*" (we have heard and we have surrendered), they had shown that they were the model generation representing trustworthiness and submission to the commandments and prohibitions of the Qur'an. Therefore the method, patience and perseverance they showed in reflecting the principles of Qur'an to their lives, should be a well-considered example for the next generations. This essay will try to reflect how the companions obeyed the Qur'anic commands and refrained from its prohibitions in various stages of their lives through different examples.

Key words: Obedience, Resignation, Sincer

* Doç. Dr. Kerim Buladı, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

İnsana mükellefiyet çerçevesinde arz ve semanın taşıyamayacağı emânet sorumluluğunu yükleyen Allah Teâlâ, ona kulluğun mahiyetini öğretecek ve onu irşad ederek hidâyet yolunu gösterecek Kur'ân'ını göndermiştir. Hedefi, insanın dünya ve âhîret saadetini temin etmeye yönelik olan bu kitap, sürekli kendisini tefekkür ve tedebbür etmeye davet etmektedir. Onun üzerinde gereği gibi düşünmek, kafa yormak, onun anlamının ve ondan istifade etmenin vazgeçilmez şartıdır.

Kur'ân, iniş amacının, âyetlerinin düşünülmesi ve akıl sahiplerinin öğüt alması olduğunu şöyle vurgulanmıştır. “(Resûlüm!) Sana bu mübarek kitabı, âyetlerini düşünsünler ve akli olanlar öğüt alsınlar diye indirdik.”¹

Âyette geçen “Tedbîr” kelimesi, bir işin sonunu, hakikatini, varacağı noktayı düşünmek, anlamındadır.²

Âyette, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ı, düşünmeksizin sırf lafzının okunması için değil de manalarını tefekkür ve tedebbür etmek için gönderdiğine delil vardır.³ Zikrettiğimiz âyete çeşitli manalar verilmiştir. “Kur'ân'ın içinde bulunanları düşünsünler, anlasınlar ve onunla amel etsinler.”⁴, “İçinde çıkarılacak manaları, sahih te'villeri, zahiren düşünülecek şeyleri anlamaları için indirdik”⁵, “Latif manaları ve acayip sırları hakkında düşünsünler ve tedebbür etsinler, diye indirdik.”⁶ “Âyetlerini düşünmek” cümlesi emir ve yasaklarına tabi olmak şeklinde de anlaşılmalıdır.⁷ Fahrüddin Râzî'ye (606/1210) göre, düşünmeyen, tedebbür etmeyen ve ilâhî başarıya eremeyen kimse, Kur'ân-ı Azîmde zikredilen hayret verici sırlara vakıf olamaz.⁸

Kur'ân, mana yönünden mucize olduğu gibi lafız yönünden de mucizedir. Ancak onun hedefi ve nüzul sebebi, lafzın ihtivâ ettiği manaların pratiğe yani, amele yansımasıdır. Daha öz ve kısa bir ifade ile o, anlaşılması ve hükümlerinin tatbik edilmesi ve hayata hâkim kılınması için gönderilmiştir.

1 Sâd, 38/29.

2 Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts. s. 165.

3 Şevkânî, Muhammed b. Ali Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-Câmiu beyne Fenneyi'r-rivâyeti min İlmi't-Tefsîr*, Tashîh, Ahmed Abdüsselâm, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, IV, 537.

4 Neseî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Muhammed, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Beyrut, ts. V, 278 (Mecmûatü'ün-mine't-Tefsîr içinde).

5 Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Ervâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrut, ts., V, 278 (Mecmûatü'n-mine't-Tefsîr içinde).

6 Hazin, Ali b. Muhammed b. İbrahim, *Lübâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, Beyrut, ts. V, 278 (Mecmûatü'ün-mine't-Tefsîr içinde).

7 Hazin, a.g.e., V, 278.

8 Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Ali et-Temîmî, *Et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, XXVI, 177.

Günümüzde Kur'ân'ın sadece lafzını okumak, ezberlemek ve ondan sevap bekleme şeklinde gelişen olgunun, Kur'ân'ın asıl gönderiliş amacının anlaşılmasını ciddi anlamda perdelediğini belirtmekte ve buna karşı çözüm yolları aramakta yarar vardır.

Gerçekten Kur'ân, Müslümanlar nezdinde çok ezberlenen, çok okunan, hatmedilen ve mukabele edilen bir kitaptır. Ancak Kur'ân, sadece ezberlemek, lafzını okumak, süslü kılıfların içerisine koyarak duvarlara asmak, güzel hatlarla yazarak ve tezhipleyerek sergilemek için indirilmemiştir. Onun asıl ve temel amacı, lafzı ile birlikte ne söylediğinin ve ne istediğinin öğrenilerek “amel” alanına geçilmesidir. Aksi takdirde Müslümanların, Kur'ân'ın öngördüğü hayatı inşaada ne bireysel ne de toplumsal olarak başarılı olmaları mümkün değildir.

İslam'ın ilk yıllarında ashâb-ı kirâm, Kur'ân'ı ezberlemeyi günümüzde ki gibi anlamıyordu. Onlar, ezberlenen ayetlerin hükümlerini öğrenerek bunları günlük hayatlarında tatbik etmenin çabası içersindediler. Aşağıda sunacağımız bilgi, ashâb-ı kirâmın Kur'ân'ı anlamada gösterdikleri, takip ettikleri ve öncelik verdikleri metotları göstermesi açısından gayet önemlidir.

İbn Mesûd (ö. 32/652) ve Übey b. Ka'b (ö. 19/640)'ın rivayetlerine göre Resûlullah (s.a.v.), onlara on âyet okuturdu. Onlar, bu on âyetin içinde bulunan hükümlerle amel etmeyi öğrenmeden diğer on âyete geçmezlerdi. Resûlullah (s.a.v.), onlara Kur'ân'ı ve Kur'ân'la amel etmeyi birlikte öğretirdi. Abdurrahman es-Sülemî şöyle bildirir: “Biz Kur'ân'dan on âyet öğrenince, bu âyetlerin ihtivâ ettiği emir, yasak, helal ve haramı bilinceye kadar diğer on âyeti öğrenmezdik.” İmam Malik (ö. 179/795) Muvatta'ında şöyle demektedir: “Bana ulaşan habere göre Abdullah b. Ömer (ö. 73/692), öğrenmek amacıyla Bakara Sûresi'nin üzerinde sekiz sene durmuştur.” Yine İmam Malik'in rivayetine göre Hz. Ömer, Bakara Sûresi'ni on iki senede öğrenmiş, bitirince (sevincinden) de bir deve kesmiştir. Abdullah b. Mesud ise şöyle demiştir: “Bize, Kur'ân'ın lafızlarını ezberlemek zor, onunla amel etmek ise kolay geliyordu. Bizden sonra gelenlere ise, Kur'ân'ı ezberlemek kolay, onunla amel etme ise zor gelir.” Mücahid, İbn Ömer'den şöyle rivâyet eder: “Bu ümmetin başlangıcında Resûlullah (s.a.v.)'ın ashabından fâdil kimseler, Kur'ân'ın ancak bir sûre veya benzerini ezberliyorlardı. Ama onlar, Kur'ân'la amel etmeye muvaffak kılınırlardı. Bu ümmetin sonunda ise onların aması (görme özürsü) ve çocukları dahi Kur'ân okurlar fakat onunla amel etmeye muvaffak kılılmazlar.” Bir başka rivâyette, Hz. Ömer'in (ö. 23/643), Bakara Sûresi'ni on sene içinde ezberlediği ve ezberlemeyi bitirince de Allah'a şükretmek için bir deve kestiği söylenir.⁹

9 Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1993, I, 44-45.

Bu rivayetler, ashâb-ı kirâmın, Kur'ân'ı hangi maksatla ezberlediklerini, onların Kur'ân hâfızlığından ne anladıklarını açıkça göstermekte ve ayrıca bu durum, günümüzdeki hafızlık konusunda temerküz eden anlayış arasındaki önemli farkı da ortaya koymaktadır. Ashâb-ı kirâmın, Kur'ân ezberlerken ve okurken gösterdiği bu hassasiyet, onlardan sonraki bazı âlimler arasında da dikkate alınmıştır. Gazâlî (450/1058-505/1111)'in bildirdiğine göre Ebu Süleyman ed-Dârânî Kur'ân'ı anlama konusunda "Ben bir ayeti okurum, dört veya beş gece onların üzerinde iyice düşünürüm. Onları tam anlamadan ve haklarında tam bir fikir edinmeden başka âyetlere geçmem"¹⁰ demiştir. Bütün bu açıklamalardan ashâb-ı kirâmın ve daha sonraki âlimlerin Kur'ân okuma ve ezberleme konusunda asıl amaçlarının, "Kur'ân'ı mümkün olan en kısa zamanda okuyup bitirmek değil, onu anlayarak, kavrayarak, üzerinde düşünerek okumak"¹¹ olduğu anlaşılmaktadır.

İlk devirlerde Kur'ân anlaşılıp yaşanmaya çalışılırken "günümüzde olduğu gibi manası bilinmeden ve de uygulanmadan, sadece sevap elde etmek için yüzünden okunmak veya ezberlenmekle iktifa edilmiyordu. Kur'ân hâfızı olmak, Kur'ân'ı Kerim'i baştan sona hatasız ve eksiksiz olarak ezbere okumaktan ibaret değildi."¹²

Görüldüğü gibi ashâb-ı kirâm, Kur'ân'ın lafzını ve manasını birlikte öğrenmişler ve bunları amelle bütünleştirmişlerdir. Onlar literal olarak güzel okumanın yanında pratiğe daha fazla ağırlık vermişler ve bu faaliyeti, Kur'ân lâfızlarını öğrenmekten daha önemli ve kolay bulmuşlardır. Bu sayede de Kur'ân'ın amel yönünü içlerine sindirerek onun asıl ruhunu kavramışlardır. Ancak daha sonraki nesiller ve günümüzdeki Müslümanlar, Kur'ân'ın lafzını öğrenmeye, okumaya ve ezberlemeye odaklanmışlardır. Bu durum, Kur'ân'ın asıl istediği amel (pratik) yönünün gözden irak tutulmasına zemin hazırlamış, bunun tabii sonucu olarak Müslümanların sosyal, ticaret ve siyaset hayatından Kur'ân'ın hayat veren ilkeleri uzaklaşmıştır.

Bütün bu mütalaalardan sonra ashâb-ı kirâmın Kur'ân anlamada ve hayatlarına tatbik etmede gösterdikleri özveriye değinmek istiyoruz. ashâb-ı kirâm'ın, Kur'ân'ın okunması ve ezberlenmesi yanında onun ilkelerini hayatlarına tereddütsüz ve samimi bir şekilde yansıttıklarına dair çok örnekler vardır. Ancak biz, onların bu konudaki dirâyet ve adanmışlıklarını gösteren birkaç örnekle yetinmek istiyoruz.

1- Emre İtaat Konusundaki Hassasiyetleri

Rasûlüllah (s.a.v)'in terbiyesinde yetişen ashâb-ı kirâm, Allah'ın

10 Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu 'Ulûmu'd-Dîn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts. I, 333.

11 Bahattin, Dartma, , *Yeniden Kur'ân'a Yönelmek*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003, s. 44.

12 Dartma, Bahattin, *Yeniden Kur'ân'a Yönelmek*, s. 59.

emrine itaat konusunda çok hassas davranır ve hiç tereddüt etmeden gereken teslimiyeti göstermekten geri kalmazlardı. Aşağıdaki örnek onların muhatap oldukları ilahî emirleri yerine getirmekte ne kadar titiz olduklarını göstermektedir.

Sakif kabilesi¹³ ile Muğire oğulları¹⁴, cahiliye döneminde birbirleriye yaptıkları alışverişlerde faiz hâkimdi. Kendilerine İslam ulaşınca Müslüman oldular. Sakif kabilesi aralarında istişare yaparak Muğire oğullarından faiz alacaklarını istediler. Ancak Muğire oğulları, İslam'a girdikten sonra artık Sakif kabilesine olan faiz borçlarını ödemeyeceklerini söylediler. Mesele Mekke valisi olan Attab b. Esîd'e götürüldü. Attab, Peygamber (s.a.v)'e durumu bir mektupla sordu. Bunun üzerine,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُبْتِغُوا فَلَئِمَّ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ

*“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resûlüyle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz, ne de başkaları size haksızlık etmiş olur”*¹⁵ âyetleri indi. Peygamber (s.a.v), Attab b. Esîd'e bu âyeti yazdırıp gönderdi. Attab, âyetleri onlara okudu. Umeyr b. Amr'ın oğulları, âyetleri dinleyince “Biz Allah'a tevbe ediyoruz, O'na yöneliyor ve teslim oluyoruz, faiz alacağımızı terk ediyoruz” diyerek bütün faiz alacaklarından vazgeçmişlerdir.¹⁶

Görüleceği üzere âyetlerde Allah'ın varlığını ve birliğini ve O'nun peygamberinin risâletini tasdik eden mü'minlere hitap edilmiş, onlardan nefislerinin aleyhine suç işlemek konusunda Allah'ın azabından korkmaları istenmiş, Allah Teâlâ'nın emrettiklerine itaat etme ve yasakladığı şeylerden vazgeçme hususunda O'ndan çekinmeleri talep edilmiştir. Bunun ardından da sözleri ve dilleri ile tasdik edip filleri ile ortaya koydukları imanlarında samimi iseler, anaparalarının dışındaki faiz alacaklarını terk etmeleri mevzuunda uyarılmışlardır.¹⁷

İbn Kesîr'in (ö. 774/1372) belirttiğine göre, bu uyarılardan sonra hala faiz muamelelerine devam eden kimselere bu âyetlerde şiddetli bir tehdit, yıldırma, korkutma ve gözdağı vermek vardır.¹⁸ İbn Kesîr'in

13 Mekke'nin fethinden sonra Hicret'in 9. senesinde Medine'ye gelerek Müslüman oldular.

14 Kureyş'in Mahzum boyuna mensupturlar.

15 Bakara, 2/278-279.

16 Taberî, Ebû Ca'fer, Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyan fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1987, III, 70-72, İbn Kesîr, İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984, I, 489-490.

17 Bkz. Taberî, *a.g.e.*, s. III, 70.

18 İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 490.

yaptığı bu yorum, aslında faiz yasağını bildiren âyetlerin inişinden kıyâmet gününe kadar Kur'ân'a gönül veren bütün mü'minleri içine almaktadır.

Kurtubî (ö. 774/1372), Bakara 279. âyetinin, faiz yemenin ve onunla muamele etmenin büyük günahlardan olduğuna delâlet ettiğini söylemiş ve bu hususta hiçbir ihtilafın söz konusu olmadığını beyan etmiştir.¹⁹ Kurtubî ayrıca bu konuda şu hadisleri, görüşünü teyit etmek için delil olarak getirmiştir.

لَيَأْتِيَنَّ عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يَبْقَى مِنْهُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَكَلَ الرَّبَا فَمَنْ لَمْ يَأْكُلْ أَصَابَهُ مِنْ غُبَارِهِ

“İnsanların üzerine öyle bir zaman gelecek ki, faiz yemeyen hiçbir kimse kalmayacak, faiz yemeyene de onun tozundan bulaşacaktır(isabet edecektir).”²⁰

لَيَأْتِيَنَّ عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يُبَالِي الْمَرْءُ بِمَا أَحَدَ الْمَالِ أَمِنْ حَلَالٍ أَمْ مِنْ حَرَامٍ

“İnsanların üzerine öyle bir zaman gelecektir ki, kişi elde ettiği malın haramdan mı helalden geldiğine aldırış etmeyecektir.”²¹

Celalüddin es-Süyuti'nin (1445-1505), Nesai'in (ö. 303/925) “es-Süneni” ne yazdığı şerhin haşiyesini telif eden Ebu Hasan Nuruddin b. Abdu'l-Hadi es-Sindi (ö. 1505/911), “İnsanların üzerine öyle bir zaman gelecektir ki, faiz yemeyen hiçbir kimse kalmayacak” hadisini kendi yaşadığı zaman olarak yorumlamış ve bunu “kıyametin şartları” ile ilgili Peygamber (s.a.v)'in söylediği hadisin açık bir mucizesi olarak tebarüz ettiğini açıklamıştır.²²

Sahabe'inin, Kur'an'ın ahkâmına bir başka deyişle kendilerine yöneltilen emir ve yasaklara karşı sergilediği hassasiyeti, teslimiyeti ve inkiyadı, günümüz de Müslümanlar gösterebiliyor mu? Kur'an'ın emir ve yasaklarını, Benî Sakîf'in tereddütsüz ve hiçbir kayıt koymadan ortaya koyduğu itaatin benzerini ne kadar gerçekleştirebiliyor? Sahi, asrımızda yaşayan mü'minlerin, Kur'an'ın hükümlerini içselleştirmede işin neresindedir ve teslimiyet boyutu hangi seviyededir? Ümmet olarak, bütün bunların muhasebesini yapmak zorundayız. Sahâbenin örnek bir nesil olmasındaki en önemli hikmeti, beklide onların kendilerine tevcih edilen ilahî emir ve yasaklara şartsız teslimiyet göstermelerinde aramak gerektiği kanaatindeyiz.

19 Kurtubî, *a.g.e.*, c. II, cz. III, 331.

20 Nesâî, *Büyü'*, 2, İbn Mâce, *Ticârât*, 58; Ahmed b. Haünbel, II, 494.

21 Buhâri, *Büyü'*, 23; İbn Mace, *Ticaret*, 58; Nesâî, *Büyü'*, 2.

22 Ebu Hasan Nuruddin b. Abdu'l-Hadi es-Sindi, *Haşiyetü İmamı Sindi li'n-Nesai*, (Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünenü'n-Nesâî*, İstanbul, 1981, Çağrı Yayınları, içinde), VII, 244.

2- Kur'ân'ın Tavsiyelerini Yerine Getirmede Kıyasıya Yarışmaları

Sahâbe, Kur'ân'ın bir emri ve tavsiyesi karşısında güçleri nispetinde hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış ve hayırda birbirleriyle kıyasıya yarışmışlardır. Gerektiğinde hangi seviyede olursa olsun mad ve manevî imkânlarını sonuna kadar harcamaktan geri durmamışlardır.

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir”²³ âyeti inince ashâb-ı kirâm'ın “birre” erişebilmek için sevdikleri şeyleri Allah yolunda harcamak için birbirleriyle yarıştıklarını görmekteyiz. Bu konu ile ilgili misal vermeden önce âyette geçen “birr” kelimesinin ne anlam geldiğini açıklamakta yarar vardır:

Âyet-i Kerimede geçen “birr” kelimesi, ihsan (iyilik etmek), geniş hayır, tam hayır, demektir. “Birr” hayra ulaşan ve kastedilmiş fayda anlamındadır; “hayır” ise-kasıtsız bile olmuş olsa- muhakkak faydadır. Burada “birr”e erişmek, hayır ve iyilik etme sıfatıyla sıfatlanmış olmak veya “İyiler mutlaka hayır ve iyilik içindedirler”²⁴ âyetinin delâleti üzere iyiliğe ve ilahî sevaba ermek manalarından her biriyle tefsir edilmiştir ki, ikisi birbirinden ayrılmazlar.²⁵ “Birr” kelimesi, salih amel olarak ta tefsir edilmiştir. Ayrıca cennet olduğu da söylenmiştir.²⁶

Bu âyet-i kerime inince Ebû Talha, Zeyd b. Harise, Hz. Ömer, İbn Ömer, Ebû Zer gibi sahâbiler, en sevdiği mallarını Allah yolunda infak etmişlerdir. ²⁷ “Sevdiklerinizden infak etmedikçe, cennete ulaşamazsınız. Sadaka vermedikçe, dinin ve takvanın şerefine eremezsiniz. Kardeşlerinize mallarınızdan infak ederek iyilik etmedikçe Rabbinizin açıkladığı “birr” ulaşamazsınız”²⁸ anlamlarında tefsir edilen bu âyetin vurguladığı mükafata ulaşmak için malî güce sahip olan ashâb-ı kirâm, servetlerinden bir kısmını infak etmek için birbirleriyle yarış içerisine girmişlerdir. Bu konuda ashâb-ı kirâm'ın, Kur'ân'ı tavsiye ve ilkelerini hayata yansıtmaktaki gayretlerini ve özverilerini gösteren dikkate şayan iki örnekle yetinmek istiyoruz:

Enes b. Malik'in rivayetine göre, Ebu Talha, Medine'de Ensar içerisinde en çok mala sahip olan bir kimseydi. Ebu Talha'nın malları içe-

23 Âl-i İmrân, 3/92.

24 İnfitâr, 82/13.

25 Geniş bilgi için bkz. Muhammed Hamdi, Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitapevi, İstanbul, 1971, II, 1145-1146.

26 Kurtubî, *a.g.e.*, c. II, cz. IV, 126; Şevkânî, *a.g.e.*, I, 454.

27 Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâfû an Hakâiki Gavâmid'it-Tenzil ve Uyunî'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*, Tashih, Mustafa Hüseyin Ahmed, Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyyi, Beyrut, ts. I, 384-385; Kurtubî, *a.g.e.*, c. II, cz. IV, 125; Şevkânî, *a.g.e.*, I, 454.

28 Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, c. II, cz. IV, 126; Şevkânî, *a.g.e.*, I, 454.

risinde en sevdiği Beyraha bahçesi idi. Bu bahçe, Mescidi-i Nebevî'nin karşısında bulunuyordu. Resûlullah (s.a.v), zaman zaman oraya girer ve içinde bulunan güzel (tatlı) sudan içerdi. Hz. Enes'in bildirdiğine göre "Siz sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) infak etmedikçe asla "iyi" ye (birre) eremezsiniz..." âyeti inince Ebu Talha Resûlullah'ın yanına gelerek "Allah, kitabında sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça "birre" eremezsiniz buyuruyor. Şüphesiz benim mallarım içerisinde en sevdiğim Beyraha'dır. Bu malımı Allah için sadaka olarak vermek istiyorum. Ben Allah indinde onun sevabını ve âhiretteki menfaatini umuyorum. Ey Allah'ın Resûlü! Şimdi onu istediğin yere sarf eyle" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) "Aferin. İşte kazançlı (kar getiren) mal budur; İşte kazançlı mal budur. Onun hakkında söylediklerini duydum. Ben onu akrabaların arasında taksim etmeni uygun görüyorum" buyurdular. Ebu Talha, Resûlullah'ın tavsiyesi üzerine bu bahçeyi yakınları ve amcası oğulları arasında taksim etti.²⁹

Buharî'nin rivayetine göre Hz. Ömer, Rasûl-i Ekrem'e gelerek şöyle demiştir: "Bana Hayber'de bir arazi isabet etti. Bundan daha güzel bir araziye asla (şu ana kadar) sahip olmadım. Bu hususta bana ne emredersin" dedi. Hz. Peygamber: "Dilersen aslını vakfeder, yerini tasadduk edersin" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer, bu araziye, aslı satılmamak, satın alınmamak, hibe edilmemek, miras bırakılmamak üzere, yolculara, misafirlere, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, (hürriyetini satın almaya çalışan) kölelere, akrabalara, fakirlere tasadduk etti."³⁰

Görüldüğü gibi Ashâb-ı Kirâm, Kur'an'ın tavsiyelerini hayatlarına aksettirmenin çabası içerisinde olmuş ve hiç tereddüt etmeden en sevdikleri kazanımlarını feda edebilecek seviyede imânî olgunluğa ulaşmışlardır. Bu yüzden onların bu teslimiyetleri, kardeşlerine karşı gösterdikleri fedakârlık ve cömertlikleri Kur'an'ın çeşitli yerlerinde övülmüş ve güzel bir davranış modeli olarak sunulmuştur.³¹ Ashabın bu tutumu, onların dünya metana nasıl değer verdiklerini göstermesi a çısında da büyük önem arz etmektedir.

3- Kur'an'ın Yasakladıklarından Kaçınmada Ortaya Koydukları Kesin İrade ve Duyarlılıkları

Ashâb-ı kirâm, Kur'an'ın açıkladığı yasaklara karşı son derece hassasiyet göstermiş, Allah Teâlâ'nın haramlara dair hükümleri kendilerine ulaşır ulaşmaz daha önce alışık oldukları âdetleri süratle ve tereddüt etmeden terk etme kararlılığını göstermiş ve bu konuda gelgitler yaşamamışlardır. Bu durum, onların, samimi bir imana sahip olduk-

29 Buhârî, Eşribe, 13, Zekat, 44; Vekâlet, 15, Vesâyâ, 17, 26; Müslim, Zekat, 42, 43; Tirmizî, Zühd, 39; Ahmed b. Hanbel, IV, 237, V, 245, Muvatta, Sadaka, 2.

30 Buharî, Vesâyâ, 28.

31 Bkz. Enfâl, 8/72, 74; Haşr, 59/9; Leyl, 92/17-21.

larını, Kur'ân'ın ilkelerini uygulamak için kesin irade ve mükemmel bir sadakat sergilediklerini göstermektedir.

İslam'dan önce Araplar arasında yaygın olarak şarap içme alışkanlığının bulunduğu bilinmektedir. İnsanların öteden beri uyguladıkları ve alışık oldukları şeyleri bir anda terk etmeleri kolay değildir. Bu yüzden Allah Teâlâ'nın, ilk Müslümanları tedrici olarak içki yasağına alıştırdığını Kur'ân âyetlerinden anlamaktayız.³² Tabii ki bu uygulamanın amacı, hem onlara hem de kendilerinden sonra a gelen nesillere eğitim açısından tedricilik ilkesini öğretmek olabilir. Ancak Kur'an'ın, içkinin yasaklanması hususunda kesin olarak hükmünü ortaya koymasından sonra, mü'minlerin bu yasağa derhal uymaları imanlarının gereğidir.

İçkinin kesin olarak yasaklanması, Maide Sûresi, 90-91 âyetlerle gerçekleşmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ . إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنتَهُونَ

“Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. artık vaz geçiyorsunuz değil mi?”³³

Bu âyetlerin iniş sebebi hakkında çeşitli görüşler vardır. Ancak meseleyi uzatmamak adına bir örnekle iktifa edeceğiz. Ömer b. Hattâb (r.a), “Allah'ım! Hamr hakkında bize tam ve yeterli bir açıklamada bulun” diyerek dua etmiştir. Bunun üzerine

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

“Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: “Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.” Yine sana Allah yolunda ne harcaacaklarını soruyorlar. De ki: “İhtiyaçtan arta kalanı.” Allah, size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz”³⁴ âyeti inmiştir. Hz. Ömer çağrılmış ve bu âyet kendisine okunmuştur. Hz. Ömer bu beyanın ötesinde bir açıklama beklemiş olacak ki, ikinci bir sefer, aynı duayı yapmıştır. Onun bu duasının akabinde

32 Bkz. Nahl, 16/67; Bakara, 2/219, Nisâ, 4/43; Maide, 5/90-91.

33 Maide, 5/90-91.

34 Bakara, 2/219.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفْوًا غَفُورًا

“Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanuncaya kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Şüphesiz Allah, çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır”³⁵ âyeti inmiştir. Hz. Ömer daha ileri ve kesin bir açıklama beklediği için yine aynı duayı tekrarlamıştır. Neticede yukarıda zikredilen Mâide Sûresi, 90 ve 91. âyetler inmiştir. Hz. Ömer, içkinin kesin olarak yasaklandığını ifade eden âyetleri duyunca “Vaz geçtik ya Rabbi! Vaz geçtik ya Rabbi!” diyerek kesin iradesini ve teslimiyetini ortaya koymuştur. ³⁶ Hazin’in (ö. 741/1340) beyanına göre, hamrın yasaklanmasına dair âyetlerin iniş sebebini açıklayan rivayetlerin en doğrusu bu rivayetlerdir.³⁷

Görüldüğü gibi, Hz. Ömer, içkinin yasaklandığını kesin olarak ifade eden âyetleri öğrenince, hiç vakit kaybetmeden derhal itaatkâr bir tavır sergilemiş ve teslimiyetini izhar etmiştir. Niçin, neden, niye ve nasıl sorularını sormak hiç aklına gelmemiş ve Kur’ân’ın içki hakkında ki katî hükmüne tam bir inkıyatla hem Kur’ân’ın nüzül dönemindeki muhataplarına hem de daha sonraki nesillere imanî noktada örnek olacak muhteşem bir tavır sergilemiştir. İçkinin yasaklanması ile ilgili hükme teslimiyetin başını Hz. Ömer çekmekle birlikte bu âyetlerin hükümlerini duyan ashâb-ı kirâm da aynı duyarlılığı göstermiş ve onlar da “Vazgeçtik ya Rabbi” diyerek çizilen sınıra bağlılıklarını ortaya koymuşlardır.³⁸ Ashâb-ı kiram, hamrın kesin olarak yasaklandığını bildiren âyetleri duyunca süratle gerek ticaret gerek içmek için evlerinde buldurdukları hamrları sokaklara dökmüş ve bunları sakladıkları içki testilerini kırmışlardır.³⁹

Ashâb-ı kiram’ın teslimiyeti ile asrımızın Müslümanlarının teslimiyetini mukayese ettiğimiz de nasıl bir sonuçla karşılaşacağımızı sorgulamak belki malumu ilandan ibaret olmakla birlikte onların, Allah’ın yasakları karşısında “inteheynâ” (vazgeçtik) ya Rabbi!” diye-

35 Nisâ, 4/43.

36 Ahmed b. Hanbel, I, 53; Ebû Dâvûd, Eşribe, 1; Nesâî, Eşribe, 1; Tirmizî, Tefsîru Sureti Mâide, (5), 8; Nisâbüri, Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu’n-Nüzûl*, Tahkik, Said Mahmud Ukayyil, Dâru’l-Ceyl, Beyrut, ts., s. 150-151.

37 Hazin, Alâuddin, II, 343.

38 Bkz. Taberî, *a.g.e.*, c. V, cz. V23, II, ibn Kesir, *a.g.e.*, II, 170, 171.

39 Geniş bilgi için Bkz. İbn Kesir, *a.g.e.*, II, 172-177.

rek gösterdiği boyun eğişi asrımızın Müslümanları gösterebiliyor mu? Topluları maddi ve manevi yönden yok eden, yozlaştıran ve ahlaki çöküntüye sürükleyen büyük günahların başında gelen içki, kumar, şans oyunları ve benzeri günahlara karşı “İnteheyânâ ya Rabbenâ” diyebiliyorlar mı?

Merhum İzzet Begovic'in (1925-2003), bu konudaki değerlendirmesi oldukça dikkate şayandır. “Kur'ân, alkolü yasaklamıştır. Fakat o, arkasında, aile ve sosyal alanlarda yıkım bırakarak birçok Müslüman ülkesinde tüketilmektedir. İslam, bütün Müslümanların kardeşliğini farz kılmıştır. Fakat Müslümanlar, birlik içerisinde değiller hatta başkalarının adına aralarında savaş yapmaktadırlar.”⁴⁰

Bu durum gösteriyor ki, günümüzde ve yakın geçmişimizde Müslümanlar, Kur'ân'ın lafzını her gün milyonlarca kere okumalarına rağmen Kur'ân'ın emrettiği, öngördüğü ve tavsiye ettiği cemiyet modelini gerçekleştirememenin acı ıstırabını yaşamaktadırlar. Asrımızda Müslüman toplumların, sadece içki konusunda değil, sosyal ve iktisadi adalet, miras, kumar, fuhuş, ticaret ve benzeri konularda “semi'nâ ve eta'nâ” (işittik ve itaat ettik) diyerek Kur'ân'ın ilkelerini sadece söylemlerle değil pratik olarak hayatın içine katabildiklerini söylemek oldukça zordur.

Bu konuda Türkiye örneğini vererek konumuza açıklık getirmek istiyoruz. Öteden beri Türkiye halkının yüzde doksan-doksan dokuzu Müslüman olarak tanımlanmaktadır. Kendilerini Müslüman olarak deklare eden bu toplumda, içki tüketiminin hızla artması ve Müslümanların bu gidişattan rahatsızlık duymaması ya da işlenen bu günahlara karşı sessiz kalınması, mü'minlerin, Kur'ân'ın öngördüğü hayatla ne kadar çelişki içerisinde olduklarını göstermeye kâfidir. Aşağıda içki tüketimi ile ilgili vereceğimiz rakamlar, bu yorumu doğrular niteliktedir ve aynı zamanda mü'minlerin, “intiheyânâ” şeklinde teslimiyet gösteremediklerinin de bir belgesidir. Bu durum, başka konulara da teşmil edebilir ve bu çerçevede mukayeseler yapılabilir.

Tütün Alkol Piyasa Düzenleme Kurulu TAPDK verilerine göre aşağıya çıkarılan istatistik dikkate şayandır. Tabii ki, bu üretim ve pazarlama arz ve talep dengesine göre yapılmaktadır.⁴¹ Nitekim 2013 yılında içki tüketimi, üretime paralel olarak bir milyar litreyi aşmıştır.⁴² Görsellik açısından meselenin iyi anlaşılabilmesinde daha etkili olur düşüncesiyle aşağıdaki çizelgeyi vermek istiyoruz.

40 Bkz. Aliya İzzetbegovic, *İslam Deklarasyonu*, trc. Rahman Ademi, Fide Yayınlar, İstanbul, 2007, s. 27.

41 WWW.tuketiciler.org; WWW.izto.org.tr/portals.

42 WWW.dünya.com

Toplam İç Piyasaya Arz Miktarı (üretim ve ithalat dahil) (litre)

Yıl	Bira	Bira hariç fermente alkollü içkiler	Distile alkollü içkiler	Genel Toplam
2004	813.172.565	28.969.316	55.654.843	897.796.724
2005	821.850.338	27.479.427	54.580.512	903.910.277
2006	803.840.728	23.988.345	57.741.990	885.571.063
2007	844.763.654	23.687.471	52.790.700	921.241.825
2008	925.020.469	39.168.599	58.544.799	1.022.733.867
2009	923.508.131	47.678.925	61.074.534	1.032.261.590
2010	921.500.292	61.266.057	64.951.581	1.047.717.929
2011	925.564.164	60.915.764	73.597.528	1.060.077.456
2012	998.823.252	59.248.701	69.211.664	1.127.283.617

Görüldüğü gibi içki tüketimi günden güne artmaktadır. Bu durum, Müslüman toplumlarda Kur'an'ın yasakladığı ve büyük günahlar grubuna giren haramların ivme kazanarak genişlediğini göstermektedir. KONDA Genel Müdürü Bekir Ağır'ın verdiği bir röportajda, sofuların yüzde 9'unun, dindarların yüzde 11'inin, 'inançlıyım' diyenlerin yüzde 41'inin, inançsızların da yüzde 65'inin alkollü içki tükettiklerini söylemesi gayet manidardır.⁴³ Bütün bunlar, asrımız Müslümanının, ashâb-ı kirâm gibi, teslimiyet boyutunda Kur'an'ın hükümlerine kayıtsız şartsız bağlı olmadıklarını göstermektedir.

4- Kendilerine Farz Kılınan Hükmü Uygulamadaki Kararlılıkları ve Coşkuları

Ashâb-ı kirâm, kendilerine emredilen bir hükmü uygulamakta kararlılık göstermiş, acele davranmış ve coşkulu bir şekilde onun gereğini yerine getirmek için hiçbir fedakârlıktan çekinmemişlerdir. Müslüman kadınlar, başörtüsü ile ilgili âyetin hükmü kendilerine ulaşınca hiç tereddüt etmeden üzerindeki şallarını ya da dış elbiselerinin bir ucunu yırtarak başörtüsü yapmaktan çekinmemiş, gecikmeye mahal bırakmadan derhal o ilkeyi uygulamak için birbiri ile yarışmışlardır. Bu durum, onların iman ve Allah'ın hükümlerine bağlılıktaki derin samimiyetlerini göstermektedir. Bu konudaki rivayetler, onların, Kur'an'ın hükümlerine karşı muazzam bir saygı ve özden gelen bir samimiyetle bağlı olduklarını anlamaktadır. Tesettür âyeti inince Müslüman kadınların sergilediği davranış bu konuda dikkate şayandır ve daha sonraki Müslüman nesillere bırakılan zengin bir miras ve güzel bir örnektir.

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يُغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا
وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ...

“Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, zînet (yer)lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar...”⁴⁴

“...Ve'l-yedribne bi humûrihinne âlâ cüyûbihinne...” âyeti indiği zaman kadınlar, mekâni' (المَمَاعِيع) denilen örtülerle başlarını örtmüşler ve arkalarından sarkıtmışlardı. Bu durumda boğaz, boyun ve kulakların üzeri örtüsüz kalırdı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, başörtüsünün yakalarının üzerine çekilmesini emretmiştir. Bunun şekli şöyledir: Kadının göğsünü örtmesi için başörtüsünü yakasının üzerine çekmesidir.⁴⁵

Ceyb kelimesi gerdanlık anlamındadır.⁴⁶ Cüyûb kelimesi ise “ceyb” kelimesinin çoğuludur. İç gömlek ve elbisenin yakası demektir.⁴⁷ Said b. Cübeyr, âyette geçen “cüyûb” kelimesini boğaz ve göğüs diye tefsir etmiştir. Buna göre âyetin manası, “başörtülerini göğüs ve boğazlarının üzerine çeksinler” demektir.⁴⁸ Mücahid ve Mukâtil ise “cüyûbihinne” kelimesini “göğüslerini” diye tefsir etmişlerdir. Buna göre âyette muzaf hazfedilmiş ve “alâ mevâzî' cüyûbihinne” takdirindedir ki, “göğüslerinin bulunduğu yere doğru başörtülerini çeksinler” anlamı vardır.⁴⁹

Cahiliyye devri kadınları, başörtülerini arkadan bağlarlardı. Yakaları ise ön taraftaydı. Bu sebeple boğazları ve gerdanlıkları açık kalırdı. Böylece onlar, boyunlarını, boğazlarını, buraları kuşatan saçları, kulak ve gerdandaki takılar gibi zinetlerini ve bunların takıldıkları yerleri örtünler diye başörtülerinin uçlarını yakaları üzerine salı vermekle emrolundular.⁵⁰

Cahiliye devrinde kadın, göğsünü herhangi bir şeyle örtmeden göğsü açık olarak erkekler arasında dolaşırdı. Çoğu defa saç örgülerini, boynunu ve kulak küpelerini de açıkta bırakırdı.⁵¹

Müfessirlerin beyanına göre cahiliye kadınları, başörtülerini arkalarından sarkıttırlardı. Önde bulunan yakaları ise genişti. Bu yüzden göğüsleri ve etrafı görünür ve açık kalırdı. Neticede başörtülerini göğüslerini örtünceye kadar önlerinden sarkıtmakla emrolundular.⁵²

44 Nûr, 24/ 31.

45 Kurtubî, *a.g.e.*, c. VI, cz. XII, 213

46 Ibn Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, III, 382.

47 Kurtubî, *a.g.e.*, c. VI, cz. XII, 213; Sevkânî, *a.g.e.*, IV, 28.

48 Ibn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 48.

49 Sevkânî, *a.g.e.*, IV, 28.

50 Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 179.

51 Ibn Kesîr, *a.g.e.*, VI, 48; Seyyid Kutup, *a.g.e.*, IV, 2513.

52 Sevkânî, *a.g.e.*, IV, 28; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 389.

Yukarıda beyan edilen hususlardan kısaca şunu anlayabiliriz: “Humur”, “Hımar” kelimesinin çoğuludur ve başörtüsünün adıdır. Her ne kadar “humur” sözcüğünden, başın ne şekilde örtüleceği anlaşılmıyorsa da “alâ cüyûbihinne” kelimesi bunu kayd altına almaktadır. “Ceyb” kelimesinin çoğulu olan “cüyûb” sözcüğü, göğüs, boğaz, gerdanlık anlamlarına geldiğini ve bu konuda müfessirlerin izahını sunmuştu. “Alâ” harficerinin “üzerine, üzerinde” anlamlarını “ceyb” kelimesi ile beraber müteâla ettiğimiz de, hanımların başlarını nasıl ve ne şekilde örteceğini kolayca anlamış oluruz.

Merhum Muhammed Hamdi Yazır bu âyeti (Nûr, 24/31) şöyle açıklamaktadır ki, bu dikkate şayan bir tefsirdir: “Başlarını, saçlarını, kulaklarını, boyunlarını, gerdanlarını, göğüslerini açık tutmayıp bu şekilde sımsıkı örtünsünler ve o halde bu emri yerine getirebilecek başörtüsü kullansınlar.”⁵³

Cahiliye kadınlarının da başörtüsü kullandıklarını belirten Yazır, şu değerlendirmeyi yapmaktadır ki, bizce de bu önemlidir. “Tefsircilerin nakline göre cahiliye kadınları da hiç başörtüsü kullanmaz değillerdir. Fakat yalnız enselerine bağlarlar veya arkalarına bırakırlar, yakaları önden açılır, gerdanları ve gerdanlıkları açığa çıkardı, zinetleri görünürdü. Demek ki son zamanlarda asrılık sayılan açıklık saçıklık böylesi eski bir cahiliye âdeti idi. İslam böyle bir açıklığı yasaklayıp başörtülerinin yakalar üzerine örtülmesini emir ile tesettürü farz kılmıştır.”⁵⁴

Aslında günümüzdeki tartışmanın arka planında bu zihniyet yatmaktadır. “Başörtüsünü” bir yaşam biçimi, dininin ve inancının bir gereği olarak düşünenlere karşı, “hayır başörtüsü çağdaş değildir. Başörtüsü çağdışı bir kıyafettir. Çağdaş olmak, çağın gereği gibi giyinmek ve yaşamakla olur” şeklinde itirazda bulunmaktadır. Şu bilinen bir gerçektir ki, bu iddianın sahipleri, “çağdışı” söylemi ile aynı çağda yaşamamış olmayı kastetmemektedirler. Bu tabirle İslam dinini çağdaş olmadığını bir başka deyişle her türlü ilerlemeye karşı bir engel teşkil ettiğini ve onun söyleminin geride kaldığını kastetmektedirler.

Kadınların tesettürü ile ilgili âyette, “Boyun ve kulaklarını örtecek şekilde başörtülerini yakaları üzerine sarkıtsınlar” hükmü gayet açıktır. Yukarıda belirttiğimiz gibi bunun dışındaki örtü şekli Kur’an’ın tasvip etmediği bir örtüdür. Daha doğrusu Hamdi Yazır’ın ifadesiyle cahiliye kadınlarının örtüsüdür. Siz bunun adına ister geleneksel, ister yöresel deyin. Neticede bir şey değişmez.

Hız. Aişe’nin rivayetine göre ilk muhacir hanımları “Başörtülerini yakalarının üzerine (kadar) örtünler” (Nûr, 31) âyeti inince dışa giyilen

53 Yazır, Muhammed Hamdi, *a.g.e.*, V, 3505.

54 Yazır, Muhammed Hamdi, *a.g.e.*, V, 3506.

en sıkı donmuş elbiselerini ortalarından kesip başörtüsü yapmışlar ve onlarla başlarını örtmüşlerdir.”⁵⁵

Başka bir rivayete göre ise, Nûr sûresi, 31. âyet inince mü'min hanımlar, üzerlerinde bulunan yün veya ipek elbiselerinden ya da şallarının bir tarafından yırtmışlar ve bunlarla başlarını örtmüşlerdir. ⁵⁶

Tesettür âyetini duyunca o günün Müslüman hanımları, buldukları örtülerle derhal başlarını örtmüşlerdir. Âyetin hükmü kendilerine ulaştığında hiç vakit kaybetmeden geleneksel ve yöresel örtünme yerine Kur'ân'ın hükmünü derhal uygulamaya başlamışlardır. Bu, onların Kur'ân'ın hükmü karşısında sarsılmaz imanlarını ve azimlerini göstermektedir. Aşağıda sunacağımız rivayet, Allah Teâlâ'nın emrine riayet etme hususunda Müslüman hanımların ne kadar samimi olduklarını göstermektedir.

Hz. Aişe şöyle haber vermektedir: “Muhakkak ki Kureyş hanımlarının üstünlüğü vardır. Ancak Allah'a yemin ederim ki, ben Ensar hanımlarından daha çok Allah'ın kitabını tasdik eden ve Kur'ân'a inanan daha faziletli kimseler görmedim. Nûr sûresinde ki “Başörtülerini yakalarının üstüne çeksinler” âyet-i kerimesi indiğinde kocaları onların yanlarına gittiler ve kendilerine Allah'ın bu konuda inzal buyurduğu âyetini okudular. Bu hükmü duyan herkes karısına, kızına, kız kardeşine ve akrabalarından her birine bu âyeti okuyordu. Onlardan her bir kadın, Allah'ın kitabında tesettürle ilgili indirdiği hükmü tasdik ederek nakışlı elbiseleri ile başlarını örttüler. Sabah namazında Resûlullah'ın arkasında baştan aşağı örtülü olarak bulundular. Sanki onların başlarında (siyah örtülerinden dolayı) kargalar vardı.”⁵⁷

Sunduğumuz bu rivayet, Kur'ân'ın nüzülü dönemindeki Müslüman kadınların, Allah'ın emrini tatbik etmedeki gayret ve sadakatini göstermektedir. Bugün de böyle bir çabanın içinde olan hanımların varlığını müşahade etmek elbette takdire şayandır.

5- Kayıtsız Şartsız Bağlılık Göstermeleri

Hz. Peygamber, kendisine gönderilene iman etmekle yükümlü kılındığı gibi mü'minler de aynısı ile sorumlu kılınmışlar ve her biri Allah'a, meleklerle, aralarında hiçbir ayırım gözetmeksizin bütün peygamberlere iman etmişlerdir. Hz. Peygamber, bu çerçevede Allah'ın emirlerini duyar duymaz “İşittik, itaat ettik...”⁵⁸ şeklinde kayıtsız şartsız teslimiyet gösteren⁵⁹, Allah'ın yasakları kendilerine ulaştığında iti-

55 Ebû Davûd, Libas, 33; İbn Kesir, *a.g.e.*, VI, 48.

56 Bkz. İbn Arabî, *a.g.e.*, III, 382.

57 Ebû Davûd, Libâs, 33; İbn Kesir, *a.g.e.*, VI, 48-49 .

58 Bakara, 2/285.

59 Ebû Davûd, Libas, 33; İbn Kesir, *a.g.e.*, VI, 48.

raz etmeden boyun eğen ve tevhid inancına bağlı güzide bir toplum inşa etmiştir.⁶⁰

İnsanlık dininin temeli, başlangıcı, özü tevhit inancıdır. tevhit, Allah'ın varlığını ve birliğini tesbit edip kabul etmektir. Her ne kadar terim olarak tevhit, Allah'ın varlığını ve birliğini ifade için kullanılıyor ise de, bununun arkasında o varlık ve birliğe inanan insanların tevhi-di yani, birleşmesi olarak da anlaşılır.⁶¹

Kur'ân-ı Kerîm'in önemle üzerinde durduğu konulardan biri "birlik" olgusudur. Sadece Peygamber Efendimiz değil, bütün Peygamberler, insanları "Bir" ve "Tek", olan Allah'ı tanımaya ve O'nun razı olduğu İslâm dininin etrafında birleşmeye çağırılmışlardır.

İslâm gelmeden önce "Cahiliyye Dönemi" diye nitelenen Arap toplumu, kızlarını diri diri toprağa gömüyordu. Ticârî, siyâsî ve ahlâkî yönden bozulmuş olan bu toplum, faiz, fuhuş, hırsızlık, yağma, rüşvet ve insan haklarına tecavüz gibi olumsuzlukları hayat tarzı kabul etmişlerdi. Böyle bir toplum, Kelime-i tevhidin etrafında birleştikten sonra, erdemli bir hüviyete bürünmüştür. Çocuğunu canlı canlı toprağa gömecek kadar merhamet duygusunu yitirmiş bir ruha sahip olan Ömer, Kelime-İ Tevhid'in nûru ile tanıştıktan sonra, sırtında un çuvalı, elinde yağ testisiyle gece sokaklarda fakir arayacak kadar şefkat sahibi olmuş, artık sıradan bir Ömer değil de, "Hz. Ömer, Mü'minlerin Emîri Ömer, adalet sahibi Ömer" unvanını almıştır.

Kur'ânla tanışan Ensâr ve Mühâcir, aralarında İslam kardeşliğine dayanan bir birliktelik kurmuş ve bunun ülfet ve sevgi ile perçinleştirerek cahiliyye dönemindeki algıları kökten değiştirmeye muvaffak olmuşlardır. Ancak ashab-ı kirâmın, tevhid merkezli bu dayanışmasını ve vahdetini istemeyenler ve çekemeyenler boş durmamış, onları arasını bozmak için her türlü çareye başvurmuşlardır. Aşağıdaki hadise bu gerçeğe tanıklık etmektedir.

Şâs b. Kays denilen Yahudi, sohbet etmekte olan Ensâra mensup Evs ve Hazreç kabilesinin yanından geçer. Onların aralarındaki sevgiyi ve cahiliyye dönemindeki düşmanlıktan sonra onların huzur ve barış içinde olmalarını gören Şâs b. Kays, öfkelenir ve kendi kendine "Nasıl oluyor da onlar bir fikir etrafında birleşiyorlar" der. Daha sonra bir Yahudi gencine onların aralarına oturmasını, "Buas" gününde yapılan savaşları ve o günler ilgili bazı şiirleri söylemesini emreder. Bu söz konusu günde Evs ve Hazreç kabilesi birbiriyle savaşmış, zaferi Evs kabilesi kazanmıştı. Yahudi genci, Şâs b. Kays'ın emrini yerine geti-

60 İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, 171, 177.

61 Mustafa Erden, *İslâm ve Milli Bütünlük*, Tartışmalı Değerler Açısından Türkiye, Ankara, 1996, içinde, s. 232.

rerek denilene yaptı. Bunun üzerine Evs ve Hazreç kabilesi arasında anlaşmazlık çıktı. Birbirlerine karşı övünmeye ve öfkelenmeye başladılar. Nihayet durum öyle bir hale geldi ki, karşılıklı olarak birbirlerin silah başına davet ettiler. Durum, Peygamber (s.a.v)'e ulaşınca yanına Esnar ve Muhacirlerden bazı insanları alarak derhal olay yerine gitmiş ve şu önemli uyarıyı yapmıştır.

“Ben aranızdayken, Allah size İslam'ı lütfetmiş ve onun sayesinde Cahiliyye âdetlerini sizden uzaklaştırmışken ve kalplerinizi birleştirmişken, hâlâ cahiliyye davasını mı güdüyorsunuz?” Hz. Peygamber'in bu veciz konuşmasını dinleyen ve aralarındaki savaşa ramak kalmış Evs ve Hazreç kabilesi, aralarında meydana gelen çekişmenin, şeytanın bir dürtüsü, hilesi ve düşmanlarının bir tuzağı olduğunun farkına vardılar ve derhal ellerindeki silahı bırakıp birbirlerini kucaklayarak ağladılar. *“İştittik ve itaat ettik diyerek”* Rasûllullah (s.a.v) ile birlikte olay yerinden ayrıldılar. Bunun üzerine şu âyetler indi.⁶²

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا قَرِيبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ . وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ وَمَنْ يَعْتَصِم بِاللَّهِ فَقَد هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ . يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ . وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

*“Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba uyarmanız, imanınızdan sonra sizi döndürüp kâfir yaparlar. Size Allah'ın âyetleri okunup dururken ve Allah'ın Resûlü de aranızda iken dönüp nasıl inkâr edersiniz? Kim Allah'a sınıksız bağlanırsa, kesinlikle o, doğru yola iletilmiştir. Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak müslümanlar olarak ölün. Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sınıksız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.”*⁶³

Sonuç

Ashâb-ı kirâm, Kur'an'ın ilk muhatapları olmasının yanında Hz. Peygamber'e en yakın arkadaşlar olmuş ve aynı zamanda vahyin ağır sorumluluğunu paylaşmada Rasûl-i Ekrem'e hiç tereddüt etmeden destek vermiş, hatta canlarını ve mallarını bu uğurda feda etmekten çekinmemişlerdir.

62 Taberî, a.g.e., c. III, cz. IV, 16-17; İbn Kesir, a.g.e., II, 74; Vâhidî, a.g.e., s. 86-87.

63 Âl-i İmrân, 3/100-103.

Kur'an'da Allah Teâlâ'nın beyanı ile övülmek kolay bir şey değildir. Sahâbe, böyle bir övgüye layık görülmüş, mallarıyla, canlarıyla ve bütün varlıkları ile Allah'ın dininin tebliğine, yayılmasına çalışmış ve söz konusu üstün mertebeye ulaşmışlardır. Ashâb-ı kirâmın, bu teslimiyetlerine, adanmışlıklarına ve kardeşlerine karşı gösterdikleri fedakârlıklarına ve cömertliklerine Kur'an'ın çeşitli yerlerinde değinilmiş ve onlar model şahsiyet olarak sunulmuşlardır.⁶⁴ Bu yüzden mü'minlerin, gerçek islâmî şahsiyetlerini oluşturmada başta Hz. Peygamber olmak üzere sahabe'nin önderliğine önemle ihtiyaçları vardır. Sahâbe kıvamına erebilmenin mücadelesini vermek, İslâmî kimliğinin oluşmasında temel faktördür. Hiçbir insan, rehber olmadan yol alamaz. Peygamberlerin ve onlara destek veren en yakın dava arkadaşlarının kılavuzluğu ile insanlık doğru yolu bulmuştur.

Hız. Peygamber'in terbiyesinde yetişen sahâbiler, Kur'an'ı anlamak ve onun ilkeleri ile hayatlarını tanzim etmek için birbirleri ile yarışmışlardır. İslam dininin ilk öncüleri olarak nitelenen bu nesil, Kur'an'ın ilk muhatapları olmaları dolayısıyla, vahiy sürecini müşahade etmiştir. Kur'an'ın indiği ortamın canlı şahitleri olan sahâbe neslinin, Kur'an'ı anlama ve onun prensiplerini uygulama çerçevesinde sonraki nesillere göre daha avantajlı, daha yetkili ve etkili oldukları bilinen bir gerçektir. Zira onlar, Kur'an âyetlerinin nüzûlüne ve nüzûl sebeplerine şahit olmuş, gerek kendi ve gerekse müşriklerle aralarında vuku bulan olaylara tanıklık etmişlerdir. Aynı zamanda onlar, problem gördükleri meseleleri ve aralarında çıkan ihtilafları çözmek için Hz. Peygamber'e başvurma imkânını bulmuşlardır. Öte yandan Kur'an, onların diliyle indirilmişti. Onlar, Kur'an'ın lafızlarını, terkiplerini ve bunların arasındaki incelikleri kolayca fark edebiliyorlardı. Bütün bu fırsat ve avantajlardan ötürü onlar, sonraki nesillerden Kur'an'ı daha iyi anlıyor, yorumluyor ve hayatlarına aktarıyorlardı. Hz. Peygamber'den sonra Kur'an'ı tefsir konusunda en yetkili kişilerin ashâb-ı kirâm olduğu birçok âlim tarafından kabul edilmiştir. Zira, Kur'an'ın hükümlerinin pratik olarak hayata aktarılması, Hz. Peygamber'in risâleti süresince yaptığı icraatları, onların rivâyetleri ve tatbikatları ile bilinmektedir.

Hiç şüphesiz Hz. Peygamberden sonra Kur'an'ı anlama konusunda en mühim rolü ashâb-ı kirâm almıştır. Hz. Peygamber'in ilk muhatapları olan ashabın, yakîni ve kuvvetli imanları, hadise ve sebepleri görüp hükümler arasında irtibat kurabilme yetenekleri sayesinde, Kur'an'ın anlaşılmasında büyük katkıları olmuştur. Bu yüzden imanda öncü nesil şerefine nail olan ashabın, Kur'an'ın ilkelerini hayatlarına taşımada gösterdikleri samimiyetlerini ve candan davranışlarını iyi anlamak ve analiz etmek, günümüz Müslümanlarının önünde canlı

64 Bkz. Enfâl, 8/72, 74; Haşr, 59/9; Leyl, 92/17-21.

örnek olarak durmaktadır. İslam'ın tebliği, yayılması, gelişmesi uğrunda her türlü maddi ve mâvî kazanımlarıyla destek olan bu ilklerden, çok önemli derslerin alınacağı asla unutulmamalıdır. Sünneti göz ardı ederek Kur'ân'ın anlaşılamayacağı gibi, sahabeyi devre dışı bırakarak sünnetin de anlaşılamayacağı açık ve kesin olarak bilinmemiştir.

Sahabe, kendini Allah'a adanmış ve O'nun hoşnutluğunu kazanmayı gaye edinmiş bir nesildir. Sahabe, aşkın değerleri elde edebilmek için canını, malını ve her şeyini feda etmeye kendisini hazırlamış bir nesildir. Dünyevi değerlerini ve bütün kazanımlarını Mekke'de bırakarak Allah için hicret eden ve yine Allah rızasını, bütün maddi değerlerden daha üstün tutarak kazanmaya çalışan ashab, eylem adamı ve gerçek anlamda aksiyoner bir ruh iklimine sahiptir. Bu yüzden onları model alınacak üstün bir karaktere sahiptirler.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö. 241/855), *el-Müsned*, İstanbul, 1982 (Çağrı Yayınları, I-VI).
- Beydavî, Nâsiruddîn Ebû Said Abdullah b. Ömer el-Beydavî (ö. 685/1286), *Ervâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Beyrut, ts. (*Kitab Mecmua mine't-Tefâsîr* içinde, I-VI).
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul, 1981 (Çağrı Yayınları, I-VIII).
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdi'r-Rahman (ö. 255/869), *Sünenü'd-Dârimî*, İstanbul, 1981 (Çağrı Yayınları).
- Dartma, Bahattin, *Yeniden Kur'an'a Yönelmek*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistanî (ö.275/888), *Sünenü Ebi Dâvûd*, İstanbul, 1981 (Çağrı Yayınları, I-V).
- Erden, Mustafa, *İslâm ve Millî Bütünlük*, Tartışmalı Değerler Açısından Türkiye, Ankara, 1996, içinde.
- Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim (ö. 741/1341), *Lübâbu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, Beyrut, ts. (*Kitabun Mecmuatün mine't-Tefâsîr* içinde).
- İbnü Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd (ö. 273/886) *Sünenü İbni Mâce*, İstanbul, 1981 (Çağrı Yayınları, I-II).
- İbn Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh (543/1148, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- İbn Kesîr, (ö. 774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1985.
- Rağîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, Beyrut, ts.
- Aliya İzzetbegovic, *İslam Deklarasyonu*, trc. Rahman Ademi, Fide Yayınlar, İstanbul, 2007.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1273), *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1995.
- Malik b. Enes (ö. 179/795), *Muvatta*, İstanbul, 1981 (Çağrı Yayınları).
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/874), *Sahîhu Müslim*, İstanbul, 1981 (Çağrı Yayınları, I-III).
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, (ö. 303/925), *Sünenü'n-Nesâî*, İstanbul, 1981 (Çağrı Yayınları, I-VIII).
- Neseî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Muhammed, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Beyrut, ts. (*Mecmûatü'ün-mine't-Tefâsîr* içinde).
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî (606/1210), *Mefâtihu'l-Ġayb (Tefsîru'l-Kebîr)*, Beyrut, 1990 (I-XXXII)
- Sindi, Ebu Hasan Nurüddin b. Abdu'l-Hâdi (ö. 911/105-1506), *Haşiyetü İmamı Sindi li'n-Nesai*, (Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, es-Sünenü'n-Nesâî, İstanbul, 1981, Çağrı Yayınları, içinde).
- Şevkânî, Muhammed b. Ali Muhammed eş-Şevkânî (ö. 1250/1834), *Fethu'l-kadir el-Câmiu beyne Fenneyi'r-rivâyeti min İlmî't-Tefsîr*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyyi, Beyrut, 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer, Muhammed b. Cerir (ö. 310/922), *Câmiu'l-Beyan fi Tefsîri'l-Kur'an*, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1987.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, (ö. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul, 1981 (Çağrı Yayınları, I-V).
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî (ö. 468/1076), *Esbâbu'n-Nüzûl*, Tahkik, Said Mahmud Ukayyil, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, ts.
- WWW.tuketiciler.org; WWW.izto.org.tr/portals.

- WWW.dünya.com
- WWW.tuik.gov.tr
- Yazır, Muhammed Hamdi (1877-1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, 1971.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşâfü an Hakâiki Gavâmidi't-Te'vil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Tenzil*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyyi, Beyrut, ts.

